

Håkon Morstøl Nåvik

Den Sikkerhetspolitiske Smeltedigel

Striden For et Moderne Norsk Forsvar

Bacheloroppgave i Historie

Veileder: Kristian Steinnes

Mai 2019

Innhold

Innledning: Krigens konsekvenser.....	2
Problemstilling	3
Tilnærming	4
1.1. Forsvarsministeren og Forsvarssjefen	6
1.2 Delte Meninger	7
1.3 Trusselbildet	8
1.4 Sikkerhetspolitisk Vendepunkt	9
2.1 Veien mot allianse.....	11
2.2 Brobyggingspolitikk.....	12
2.3 Funksjonelle bindinger	13
2.4 Skandinavisk Samarbeid	14
2.5 Atlanterhavet som knutepunkt	15
3.1 Tysklandsbrigaden	17
3.2 Utredning.....	17
3.3 Oppsetting	19
4.1 Forsvarets Forskningsinstitutt.....	21
4.2 Militær Forskning	21
4.3 Instituttets utfordringer	22
4.4 Norge i Atomalderen.....	23
Avslutning: Fredens Konsekvenser	25
Litteraturliste:	28

Innledning: Krigens konsekvenser

Andre verdenskrig medførte ødeleggelse i et omfang vi i dag vanskelig kan forstå, både menneskelig, materielt og økonomisk. Det kontinentale Europa hadde gjennomgått krigshandlinger, organisert terror, og millioner var døde. Lovløshet, desperasjon og hevn var en tilstand som fortsatte for mange også etter Tysklands kapitulasjon.¹ De allierte makters rolle i de okkuperte territoriene ble mangfoldige, og gjenetablering av tillit til autoritet var mange steder en utfordring. I land som for eksempel Frankrike og Italia fortsatte partisaner med hevnaksjoner og politisk undergraving på tross av allierte føringer. I Hellas gikk dette over til flere år med borgerkrig som ikke så sin slutt før i 1949.²

Situasjonen i Norge var heldigvis noe annerledes. Selv om landet hadde gjennomgått fem år med tysk okkupasjon hadde vi sluppet komparativt billig unna. Deler av Nord-Norge var lagt øde og rasjonering hadde satt spor. Likevel var fortsatt mye av landets førkrigs og tyskbygde infrastruktur intakt. At landets konge og regjering klarte å rømme og fortsette sitt virke i engelsk eksil opprettholdt det norske folks tillit til sine folkevalgte autoriteter. I tillegg bidro dette til å undergrave kollaboratørregjeringens legitimitet. Siden Milorg gjennom krigen hadde holdt kontakt med forsvar og regjering i England var det derfor også naturlig at de stilte seg til disposisjon ved frigjøringen, i motsetning til for eksempel de italienske partisaner som bedrev gatejustis lenge etter alliert frigjøring.

Sett i dette lyset var maktovertagelsen i Norge etter krigen ganske fredelig. Landet befant seg i en god posisjon i forhold til mye av etterkrigs Europa, og kunne gå ganske raskt i gang med gjenoppbyggingsprosjektet.

Gjenoppbyggingen av Forsvaret var en del av dette prosjektet. Som for mange andre områder i statsapparatet fulgte det med gjenreisningen en mulighet, og ofte et behov for redefinering av mål og struktur. Forsvaret måtte ta stilling til sine oppgaver ovenfor stat og folk, og hvordan den nye rollen skulle fylles.

Oppgavens tittel er hentet fra en tale daværende forsvarsminister Jens Christian Hauge holdt i oktober 1946 under en finansdebatt, hvor han sammenligner Forsvarets situasjon med en smeltedigel. Store endringer var på gang, noe som ifølge Hauge ville skape uro og uenigheter.³ Utviklingen av planer for forsvarets fremtid begynte før krigens slutt da det var

¹ Lowe, *Råskapens Europa: Kontinentet i Kjølvannet av Andre Verdenskrig*, 2013, s. 66

² Lowe, 2013, s. 327

³ Stortingsforhandlinger 1948 nr. 7b, s. 1551

åpenbart at aksemaktene ville tape. De første årene etter frigjøringen var preget av usikkerhet og uenighet rundt disse spørsmålene. Filosofen Sigmund Kvaløy beskrev denne følelsen som om «Ein golvplanke i tryggleikskjensla vart riven bort, og sidan har det vore eit hol der. Djupt nede ligg det alltid og murrar, dette at det fins ei verd utafor dei heimlege veggene, ei verd vi ikkje kan styre, og der vondt kan hende som det ikkje finns gøymsle for».⁴ Hverken Norge eller verden kunne bli slik den var før krigen, så spørsmålet ble dermed hva slags land skulle Norge bli? Problemstillingen ville bli aktuell på alle statlige nivåer og i samfunnet for øvrig, ikke minst på de utenriks- og sikkerhetspolitiske områdene.

I desember 1945 formulerte påtroppende statsminister Einar Gerhardsen sine mål for sikkerhetspolitikken slik i sin tiltredningstale: «For å skape et vern om landets frihet, velferd og fred og for å fylle våre forpliktelser som medlem av den internasjonale sikkerhetsorganisasjon, vil et effektivt forsvar bli reist innenfor rammen av landets økonomiske bæreevne. Det skal tas hensyn til erfaringen fra siste krig og utviklingen av krigsteknikkens område».⁵ Han impliserte en modernisering av både det norske Forsvaret og landets utenrikspolitikk basert på krigens erfaringer, men på dette tidspunktet er det ikke klart hva dette skulle innebære.

Det utenrikspolitiske klimaet i Europa og verden for øvrig utviklet seg til en spenning mellom øst og vest. Med den felles fienden bekjempet, vokste motsetningene mellom Sovjetunionen på den ene siden og Storbritannia og USA på den andre. Dette skulle utvikle seg til å bli perioden kjent som den kalde krigen. Denne perioden definerer verden, og også Norge, de neste 50 årene og opp til vår tid.⁶ Norge og en rekke andre land hadde med krigen erfart at nøytraliteten ikke hadde fungert, og måtte nå revurdere sin posisjon i dette betente politiske klimaet. På en side hadde krigen ført Norge nær vesten gjennom sitt tette samarbeid med Storbritannia, men samtidig grenset nå også Norge mot Sovjetunionen i nord, noe som plasserte landet innenfor Sovjets interessesfære.

Problemstilling

Hvilke uenigheter fantes i de militær-faglige og politiske vurderinger og avgjørelser for etterkrigsforsvaret? Hvordan bygget man nær fra grunnen opp et moderne forsvarsapparat både politisk og militært, og hvilke hensyn måtte man ta stilling til? For å se nærmere på dette

⁴ Lange, *Aschehougs Norges Historie Bind 2: Samling Om Felles Mål, 1935-1970*, 2005, s. 150

⁵ Stortingsforhandlinger 1945 nr. 5, s. 24

⁶ Crockatt, *The Fifty Years War: The United Nations and the Soviet Union in World Politics, 1941-1991*, 1995, s. 3

vil tidsrommet begrenses til perioden mellom Norges frigjøring 8. mai 1945 og etableringen av North Atlantic Treaty Organisation (NATO) den 4. april 1949. I hovedsak er dette for å se på Norge og etterkrigsforsvaret før det ble etablert en klar alliansepolitikk. Opprettelsen av NATO tjener som et klart vendepunkt for norsk utenriks- og forsvarspolitik, og kommer til å dominere disse linjene videre ut den kalde krigen. Derfor er det interessant å se nærmere på veien som førte landet nettopp dit.

En videre avgrensning av oppgavens omfang blir å fokusere på fire spesifikke eksempler på hvilke valg og vurderinger som ble tatt denne perioden. I første kapittel vil jeg se på uenighetene mellom forsvarsministeren og forsvarssjefen om Forsvarets fremtid. Samtidig vil det også introdusere forsvarsminister Hauge som en sentral aktør for oppgavens tema. Deretter følger et kapittel om utfordringene Norge stod ovenfor når det kom til veivalg for sin utenrikspolitiske linje med sitt skifte fra nøytralitetspolitikk til alliansepolitikk. Tredje kapittel tar for seg tysklandsbrigaden som et eksempel på utvidelsen av Forsvarets rolle fra et rent geografisk forsvar til ett ledd i norsk diplomati. Siste kapittel vil ta for seg etableringen av den militære forskningen som et konkret eksempel på den militære moderniseringen.

Tilnærming

Oppgaven er først og fremst bygd på sekundærkilder. Litteraturen jeg har valgt tar enten for seg det rent militære ved en sak, eller det rent politiske. Dette kommer av at oppgavens tematikk ofte ikke er fokus i litteraturen jeg har brukt. Det er mye relevant litteratur som skriver omkring uenighetene om etterkrigsforsvaret, men temaet i seg selv blir sjeldent dirkete dekket som helhet. Av litteraturen jeg har brukt er en god kilde til tysklandsbrigaden Breidlid, Oppegaard og Torblås *Hæren etter andre verdenskrig*, men den fokuserer bare på det rent militært administrative og hendelsesforløp. Den går sjelden tilstrekkelig inn på de bakenforliggende politiske og eventuelt diplomatiske diskurser og avgjørelser som skapte grunnlaget for resultatene, da dette ikke er forfatterens hensikt. Bokens formål er å ta for seg Hærens utvikling fra 1945 til 1990. Hva og hvordan noe skjer er oftere i fokus enn hvorfor noe eventuelt skjer, noe som gjør det vanskelig å finne direkte svar på min problemstilling fra denne kilden alene. Kombineres denne boken med hva Njølstads biografi om Jens Christian Hauge kan fortelle om de politiske vurderingene, sammen med den mer generelle og oversiktlige presentasjonen av brigaden i Skogrand's bok om norsk forsvarshistorie, bidrar dette til å skape et mer utfyllende og helhetlig bilde av sakens omfang og prosesser. Det er slik jeg har valgt å bruke litteraturen for denne oppgaven. Bøkene tar for seg ett eller flere

aspekter med forskjellige utgangspunkt og fokus, men de omhandler til dels samme periode med tidvise tematiske overlapp. Sammen utfyller de hverandre.

Crockatts *The Fifty Years War* går dypt inn på den kalde krigen, og selv om den sjelden er direkte relevant til oppgavens tema er den verdifull for å sette tema inn i den kalde krigens kontekst. Duvsetes bok *Luftforsvarets Historie* refereres kun en gang i løpet av oppgaven, og *Fra Spitfire til F-16* refereres ikke i det heletatt. Begge bøkene handler om Luftforsvaret, men selv om våpengrenen får lite fokus i oppgaven har bøkene fortsatt vært nyttig for min forståelse av moderniseringsprosessen.

Når jeg siterer har jeg i noen tilfeller valgt å oppsøke en så nær kilde som mulig. Selv om jeg har funnet de fleste sitater i sekundærlitteratur er de valgt ut av forfatteren i forbindelse med bokens fokus, og er som regel en del av et større utsagn. De fleste sitater er fra politiske taler, og det kan være nyttig å lese hele talen før man velger å sitere deler av den. Mange slike taler er å finne i stortingsforhandlingene fra perioden, og har man tid til å lete kan man finne flere nyttige uttalelser i samme dokument. Selv om jeg siterer Hauge ved flere anledninger i løpet av teksten, er mange av sitatene hentet fra samme tale.

1.1. Forsvarsministeren og Forsvarssjefen

For å gjennomføre en politisk beslutning kreves et omfattende samarbeid, men det er likevel ledelsen som står igjen som ansvarlig for gjennomføring. Selv om denne oppgaven og dette kapittelet spesielt vil snakke om slike fremtredende personer, er det alltid underliggende at de ikke opererer alene. Jens Christian Hauge var forsvarsminister, og legger derfor føring for etterkrigsforsvarets oppbygging. En sentral person som var uenig i Hauges retningsvalg var den første forsvarssjefen etter krigen, Otto Ruge. Med dette som bakteppe ønsker jeg å utforske disse uenighetene ved å se fra hvilken bakgrunn de hentet sine argumenter fra.

Otto Ruge hørte på mange måter til den gamle skolen av offiserer. Han fullførte krigsskolen i 1902, da Forsvaret først og fremst var fokusert østover, mot Sverige. Hans karriere brakte han gjennom en rekke avdelinger og staber, både gjennom den første verdenskrig og de internasjonale spenningene som preget 30-tallet.⁷ Når krigen kom til Norge 9. april 1940 ble daværende oberst Ruge forfremmet til generalmajor og utnevnt til kommanderende general for hæren og senere Forsvarssjef. Han tok personlig kommando over forsvaret av Sør-Norge, og overga seg med kapitulasjonen den 10. mai. Som følge av at han nektet å love de tyske okkupantene og ikke fatte våpen på ny ble han sent til Tyskland hvor han tilbrakte resten av krigen i fangenskap.⁸

Hauge på sin side hadde en helt annerledes militær bakgrunn. Når krigen kom til Norge jobbet han som manuduktør i Oslo, og rett etter invasjonen fikk han jobb hos Oslo politikammer. I august 1941 ble hans hjem og arbeidsplass ransaket da han hadde uttalt seg opposisjonelt til Nasjonal Samling, og han fikk en fengselsstraff som følge av dette.⁹ Etter å ha sonet 80 dager ble han sluppet fri, og han oppsøkte den norske motstandsbevegelsen. Hans kontakt var Knut Møyen som viste seg å være Milorgs leder, og Hauge fikk rollen som hans skygge.¹⁰ Dette innebar å være Møyens anonyme nummer to, og stedfortreder i tilfelle Møyen måtte flykte eller døde. I 1942 flyktet Møyen til England, og Hauge ble dermed Milorgs leder i Norge. Slik ble han involvert i de militære og paramilitære operasjoner som angikk Norge.

⁷ Kristiansen, *Otto Ruge*, 2014

⁸ Lindeland, *Forsvarets Øverste Ledelse 1945-1961*, 1999, s. 15

⁹ Njølstad, *Jens Chr. Hauge – Fult og Helt*, 2008, s. 84

¹⁰ Njølstad, 2008, s. 95

1.2 Delte Meninger

Med dette som bakgrunn kan vi se at Hauge og Ruge hadde vidt forskjellige erfaringer som utgangspunkt for sine ståsteder. De militæres oppfatning av norsk sikkerhetspolitikk kan grovt sett deles inn i to leirer. Den eldre garde av offiserer med Forsvarssjef Otto Ruge i spissen holdt i stor grad på de samme prinsipper de hadde operert ut fra i mellomkrigstiden, hvor Forsvarets rolle var å garantere Norsk nøytralitet. Mange av disse offiserene hadde som Ruge endt i tysk fangenskap som følge av okkupasjonen og blitt internert i Tyskland mesteparten av krigen.

Disse såkalte Tysklands-offiserene møtte stor uenighet blant de ofte yngre offiserene som hadde tjenestegjort i England under krigen. Sammen med mange eksilpolitikere talte de en helt annen sak og mente at de hadde en mer tidsriktig oppfatning av hvordan Forsvarets gjenreisning burde finne sted.¹¹ Disse såkalte Englands-offiserene hadde trent og ofte tjenestegjort sammen med britene gjennom krigen, og lært moderne krigføring av dem.¹²

I løpet av mai og juni 1945 kom de fleste av de norske styrkene som hadde vært stasjonert utenlands hjem igjen. Med alle mann utgjorde styrken cirka 66 700 soldater, et betydelig antall med tanke på at befolkningen på den tiden var sirka tre millioner og at landet hadde vært under okkupasjon i fem år. Av disse utgjorde Milorg cirka 40 000 og hæren 16 000, hvor omtrent halvparten kom fra polititroppene i Sverige.¹³ Det var få som hadde god nok soldatfaglig opptrening, og bevæpningen var som regel lett og av varierende kvalitet. Norge hadde med andre ord knapt nok et forsvar. De mannskapsbehov som nå meldte seg ville bli utfordrende å etterkomme, og hvordan denne problematikken skulle løses var et av skjæringspunktene mellom da spesielt den eldre forsvarsledelsen og den nye politiske ledelsen.

Ruge og mange av hans meningsfeller hadde utarbeidet og så nå tilbake til den foregående forsvarsordningen av 1933. De så dette som den mest fornuftige løsningen, da forsvarspolitikken som ble ført i mellomkrigstiden ikke realiserte forsvarsordningen som forutsatt. Trenden i europeisk sikkerhetspolitikk etter første verdenskrig var forståelig nok nedrustning, en linje også Norge valgte å følge. På 1930-tallet da forsvarsordningen ble vedtatt, drev kontinentet opprustning nok en gang. Norge valgte å ikke følge Europa, og forsvarsplanen kunne følgelig ikke gjennomføres slik den var tenkt.

¹¹ Njølstad, 2008, s. 296

¹² Skogrand, *Norsk Forsvarshistorie Bind 4: Alliert i Krig og Fred 1940-1970*, 2004, s. 97

¹³ Breidlid, Oppegaard og Torblå, *Hæren etter annen verdenskrig 1945-1990*, 1990, s. 43

Skulle den gjeninnføres ville dette innebære å innkalle årsklassene mellom 1940 og 1945 til en tre måneders lang rekruttskole for og hurtigst mulig gjenreise et mobiliseringsforsvar.¹⁴ Ruge fryktet at et nytt 9. april kunne være mulig, og potensielt nærliggende, dersom ikke Forsvaret skulle kunne mobiliseres så fort som mulig. Da krigen mot Tyskland var over og det ikke lenger var noen felles fiende å bekjempe fremstod Sovjetunionen som en økende trussel. Spesielt med tanke på hvordan de hadde gått fram i sine naboland både før, under og etter krigen var dette bekymringsverdig.

1.3 Trusselbildet

Englands-offiserene og Hauge så også den faren Sovjet kunne komme til å utgjøre, men de hadde en annen oppfatning av hva som var trusselbildet. Selv om de så de potensielle konfliktene mellom øst og vest var de også klar over hvor svekket Sovjet var etter krigen. Det vestlige Russland hadde vært usatt for massive ødeleggelser. Mange millioner var døde og landets økonomi svekket. De mente derfor at før Sovjet skulle bli en trussel mot Norge hadde de selv et massivt gjenoppbyggings-prosjekt som følge av mange år med total krig i sine vestlige territorier. Videre hadde de store styrker i det østlige Europa for å sikre sine interesser i regionen. Dette ville kreve betydelige mengder personell og ressurser, og gi Norge nødvendig tid til å investere i modernisering uten å risikere en invasjon.¹⁵

En av de som argumenterte for dette var den britiske general Sir Andrew Thorne. Thorne hadde fått i oppdrag av den allierte overkommandoen å kontrollere arbeidet med å avværne og prosessere de tyske styrkene i Norge etter kapitulasjonen. Gjennom sin tid i Norge samarbeidet han ofte med daværende forsvarsminister Oscar Torp og statsminister Einar Gerhardsen. Siden Gerhardsen ikke var spesielt god i engelsk gikk mye av kommunikasjonen via Hauge mens han fortsatt var Gerhardsens sekretær. Gerhardsen ba Thorne om å utarbeide en hemmelig rapport om hans syn på Forsvarets gjenreising.¹⁶

Denne rapporten la grunnlaget for mange av Hauges prioriteringer de første etterkrigsårene. Thorne var enig med både Ruge og Hauge om at den største potensielle trusselen ovenfor riktes sikkerhet var Sovjet. Slik han formulerte det var de eneste nasjoner med evne til å gjennomføre et angrep på Norge i 1945-46 Storbritannia, USA og Sovjetunionen. Storbritannia og USA var demokratier, og nære allierte av Norge under

¹⁴ Njølstad, 2008, s. 297

¹⁵ Njølstad, 2008, s. 302

¹⁶ Njølstad, 2008, s. 301

krigen. Disse kunne derfor utelukkes ifølge Thorne, og dermed sto man igjen med Sovjet. Til forskjell fra Ruge og Tysklands-offiserene var han også enig med Englands-offiserene om at man hadde tid til en mer omfattende gjenreisning.¹⁷

Videre var det uenighet om selve forsvarsplanen. Englands-offiserene anså det som høyst nødvendig å modernisere det norske Forsvaret om det skulle være forsvarsdyktig. Hvor Ruge og hans meningsfeller ønsket å sette opp seks regionale statiske divisjoner, mente Thorne dette var meningsløst. Krigen hadde vist at mobilitet nå var et sentralt prinsipp innen moderne krigføring, og mente derfor at Forsvaret heller burde sette opp tre mobile og moderne utrustede divisjoner.¹⁸

1.4 Sikkerhetspolitisk Vendepunkt

Som Hauge formulerte det for stortinget i 1948, var ønsket å «(...) legge grunnen til et forsvar som står på høyde med tidens krav, som er egnet til å løse sin oppgave og som derigjennom kan gi det norske samfunnet ro. Skal dette lykkes, er det nødvendig å frigjøre seg for mange gamle forestillinger, mye sivil og militær fordom».¹⁹ Hvor Ruge mente Forsvaret måtte gjenreises så fort det lot seg gjøre, så Hauge heller muligheten til en gradvis oppbygging av et moderne og kvalitativt sterkt forsvar. I motsetning til Ruges tre måneders førstegangstjeneste var forslaget nå tolv måneder. Dette innebar at å nå det mobiliseringsnivået forsvarsledelsen ønsket ville ta lengre tid. Enda et ledd inn i dette var spørsmålet om opprettelsen av en tysklandsbrigade, som jeg vil gå nærmere inn på i kapittel tre.

Uenighetene mellom Ruge og Hauge virket uoverkommelige, og når Hauges synspunkter vant frem i den forsvarspolitiske debatten i stortinget desember 1945 lå Ruges avskjedssøknad på bordet to dager senere. Hans etterfølger ble Halvor Hansson, som selv bare ble sittende i et halvt år før han også gikk som følge av de samme uenighetene.²⁰ Som Hauge selv sa det i den tidligere nevnte talen fra 1948, ble treårsplanen som på denne tiden fortsatt var under utvikling «(...) på sett og vis et brudd med de Ruge-Hanssonske retningslinjer. Kanskje er det riktig å si at den også betegner litt av et generasjonsskifte i militærpolitikken».²¹

¹⁷ Njølstad, 2008, s. 302

¹⁸ Njølstad, 2008, s. 301

¹⁹ Stortingsforhandlinger 1948 nr. 7b, s. 1551

²⁰ Slagstad, *De Nasjonale Strategier*, 1998, s. 251

²¹ Stortingsforhandlinger, 1948, s. 1551

Planleggingen av den militære gjenreisningen startet som før nevnt i løpet av krigen, men den ble for alvor iverksatt våren og sommeren 1944.²² Forsvarets Overkommando prioriterte i første rekke å sørge for ro og orden i et fremtidig frigjort Norge. De var fullt klar over at deres hovedoppgave den første tiden etter en alliert seier ville være repatrieringen av tyske soldater og deres krigsfanger. Like viktig var det å ha en plan klar for hva som skulle følge prosjektet. Det ble derfor etablert en forsvarskommisjon i 1944. Kommisjonen hadde et omfattende arbeid foran seg, og det ville ta flere år før en fullstendig og gjennomgående rapport ville være klar. En midlertidig plan for Forsvaret måtte derfor også utarbeides.

Dette ble *Planen for en første reising av Norges Forsvar*. Treårsplanen skulle virke fra 1. juli 1946 til 1. juli 1949.²³ Forsvarsdepartementet med Hauge i spissen så ingen grunn til å utsette reformer det var enighet om. Det var viktig å høste av de erfaringer som var gjort under krigen mens de fortsatt var ferskt i minne. Videre var det store mengder infrastruktur og materiell som måtte på plass over hele landet før Norge kunne ha et operativt og driftssikkert Forsvar. Dette fremkommer i treårsplanens budsjett i sett opp mot de faktiske årlige utgiftene. Hvor treårsplanen foreslo et årlig normalbudsjett på 180 millioner kroner, ble utgiftene med materiellinvesteringer og driftsutgifter på hele 295 millioner kroner.²⁴

Planen gjorde det også klart at Norge ikke var i stand til å forsvare seg selv. Skulle Norge kunne sikre sin egen suverenitet var det nødvendig med allierte. Dette var også en av krigens lærdommer. Stortingets militærkomite så det slik at de Forente Nasjoner (FN) i 1945-46 ikke var i stand til å garantere fred på grunn av spenningsforholdet mellom stormaktene. Som følge av disse to faktorene definerte Stortinget Forsvarets oppgave slik: «Forsvaret måtte kunne holde ut alene inntil Norge fikk effektiv hjelp av dem som måtte bli landets allierte».²⁵ Gjennom hele den kalde krigen ble dette prinsippet fulgt, stikk i strid mot Ruge og hans meningsfellers ønske om et fullstendig invasjonforsvar etter forsvarsordningen av 1933s modell. Alliansepolitikken ble et viktig skillepunkt mellom det gamle og det nye Forsvaret.

²² Gjeseth, *Forsvarskommisjonen av 1946: Planlegging av Norsk Etterkrigsforsvar på 1940-tallet*, 2016, s. 11

²³ Gjeseth, 2016, s. 14

²⁴ Gjeseth, 2016, s. 15

²⁵ Gjeseth, 2016, s. 14

2.1 Veien mot allianse

Det mest definerende skillet i norsk sikkerhetspolitikk er inntredenen i NATO. Etter krigen ble det klart at det ikke var mulig å føre en egen nøytral linje ovenfor stormaktenes interesser. Norske interesser måtte sikres gjennom å alliere seg meg med andre for å stå sterkere sammen. Riktignok hadde allierte styrker gått inn i Norge for å hjelpe i kampen mot tyskerne, men det ble raskt klart at uten allerede eksisterende planer ble det vanskelig å yte en effektiv motstand. Slike avtaler forutsetter et formalisert samarbeid eller allianser inngått i fredstid, men at det skulle bli en Atlanterhavspakt var derimot på ingen måte selvsagt. I dette kapitlet undersøker jeg hvilke alternativer Norge hadde i sine veivalg i sikkerhets og utenrikspolitikken de første etterkrigsårene.

En av problemstillingene Norge stod ovenfor ved krigens slutt var hvor vidt de tyske okkupasjonsstyrkene ville sette seg til motverge. Alle planer tok utgangspunkt i at tyskerne ville overgi seg uten motstand, rett og slett fordi de allierte ikke hadde prioritert ressurser til en eventuell frigjøringskamp i Norge. Dermed ble det heller ikke lagt noen planer for en slik eventualitet, og estimatene til General Thorne tilsa at det ville ta de allierte bortimot tre måneder å kunne svare på et slikt scenario. Derfor henvendte norske myndigheter seg heller til Sverige med anmodning om militær bistand om det skulle bli nødvendig. Til tross for avslag fra svenske myndigheter som mente det ville skjerpe den tyske motstanden, utarbeidet den svenske generalstaben en plan. Den ble kalt "Rädda Norge" og hadde til hensikt å hjelpe Norge med omtrent 245 000 soldater²⁶. Styrkene ble mobilisert under påskudd av øvelser, og stod mer eller mindre klare i nærheten av grensen om den svenske regjeringen skulle ombestemme seg.

Selv om dette ikke ble nødvendig var det en indikasjon på at det var en viss vilje til militær bistand fra svensk side. Dette til tross for at de overholdt sin offisielle nøytralitetslinje ovenfor Finland, Danmark og Norge de første krigsårene. Selv om Sverige fortsatte å eksportere jernmalm til tysk industri gjennom hele krigen tillot de også den norske eksilregjeringen å etablere samt trene "politistyrker" i Sverige. Flyktninger ble etter hvert tatt imot og gjennom Svenska Norgeshjälpen ga de livsviktig mat som bistand.²⁷ Dermed, til tross for Sveriges tilsynelatende strenge nøytralitet var det i realiteten grunnlag for vennlig samarbeid etter krigen.

²⁶ Breidlid, Oppegaard & Torblå, 1990, s. 44

²⁷ Lange, 2005, s. 149

En av erfaringene Norge hadde gjort seg som følge av den andre verdenskrigen var at det ikke lenger var mulig å holde seg nøytrale i møte med fremtidige stormaktskriger. Landets geografiske posisjon plasserte det i midten av en potensiell konfrontasjon mellom øst og vest. En nordlig grense til Sovjetunionen og en lang kystlinje mot Storbritannia og Atlanterhavet kunne være en viktig resurs for sjøsuverenitet i Atlanteren. Det var derfor naivt å regne med at Norge ville få være i fred om det skulle bli konflikt mellom stormaktene. En dyrekjøpt erfaring viste at i møte med en stormakt ville ikke Norge være i stand til å forsvare seg²⁸. Dette forutsatte hjelp utenfra, men hvor denne hjelpen skulle komme fra var ikke åpenbart²⁹.

2.2 Brobyggingspolitikk

Selv om ulikhetene mellom vestmaktene og Sovjetunionen alltid hadde vært der, hadde nødvendigheten av samarbeid mot sine felles fiender ført til en nedtoning av interessemotsetningene, i alle fall inntil krigslykken snudde for de allierte. Selv om uenighetene hadde begynt å melde seg for alvor virket det like fullt å være en stemning for samarbeid i ønsket om en bedre verden som følge av krigens ødeleggelser.³⁰ For mange virket dette fortsatt mulig den første tiden etter krigens slutt, og som følge av dette forsøker Norge å føre en ny form for nøytralitetslinje. Den såkalte brobyggingspolitikken gjaldt helt ut til 1947-48, da det ble et endelig brudd med norsk nøytralitetspolitikk.

I stedet for å forsøke å holde seg utenfor den internasjonale politikken var hensikten nå heller å opprettholde vennlige relasjoner til stormaktene, uten å binde seg til noen bestemt side. Til tross for hva navnet måtte gi uttrykk av viste ikke brobyggingspolitikken Norge som noen form for mekler i den internasjonale politikken. Med FNs opprettelse så Norge dette som et grunnlag for å bedrive en slik brobyggingspolitikk, da nasjonene nå hadde et forum å drøfte sine uenigheter i. Norge forsøkte å holde en så lav profil som mulig i kontroversielle saker som kom opp i FN for ikke å vekke motvilje hos noen. I realiteten fungerte ikke dette like godt som ønsket, og selv om Norges stormakts-uavhengige linje ble satt pris på av Sovjet, vakk landets tilbakeholdenhet irritasjon hos vestmaktene.³¹

Brobyggingspolitikken hadde derimot visse begrensninger. Som utenrikspolitisk linje var den helt avhengig av et relativt varmt politisk klima, med et grunnleggende nivå av samarbeid stormaktene imellom. Om dette klimaet skulle bli kjøligere ville Norges

²⁸ Gjeseth, 2016, s. 9

²⁹ Skogrand, 2004, s. 157

³⁰ Crockatt, 1995, s. 69

³¹ Skogrand, 2004, s. 157

utenrikspolitiske grunnlag forsvinne, og det ville bli nødvendig å finne en alternativ linje ovenfor stormaktene³².

Selv om hensikten med FN blant annet var å fungere som en Internasjonal diplomatisk arena viste den seg likevel ikke i stand til å opprettholde den gjensidige tilliten som var nødvendig mellom stormaktene, og det ble tydelig at brobyggingspolitikken ikke lenger ville tjene sin hensikt. Brobyggingspolitikken som nøytralitetslinje måtte nå erstattes med alliansepolitikk. Skulle man være likestilt i en nøytral fellesskandinavisk forsvarsallianse eller velge å ta del i en stormakts-allianse med Storbritannia, andre vesteuropeiske land, og forhåpentligvis USA?

2.3 Funksjonelle bindinger

Helt fra begynnelsen av høstet brobyggingspolitikken kritikk. Som tidligere påpekt var det aksept for at allierte var nødvendig for å sikre norsk suverenitet ovenfor stormaktene, hvilket vanskeliggjorde brobyggingspolitikken formål. Ikke overraskende så mange av Englands-offiserene til nettopp England og USA som mulige garantister for Norsk forsvarsevne. Tilsvarende så eksilmiljøet i Stockholm snarere for seg et fellesskandinavisk samarbeid. Selv om det i det store og hele var enighet om behovet for en forsvarsallianse, var det fortsatt spørsmål om hvor man skulle henvende seg.

Allerede i 1940 hadde daværende utenriksminister Trygve Lie snakket om en Atlanterhavspolitik. ³³ Etter mange krigsår i London hadde nordmenn og briter utviklet et nært samarbeid både politisk og militært, noe som var et verdifullt grunnlag for et eventuelt samarbeid i fredstid. Dette samarbeidet materialiserte seg ved at Norge de første etterkrigsårene kjøper mye av sitt krigsmateriell fra britene, og gir i forbindelse med dette et styrkebidrag til den britiske okkupasjonssonen av Tyskland. ³⁴

Med både økonomiske, politiske og militære bindinger mellom landene var det derfor naturlig for flere å se til Storbritannia for en militær allianse. Når landene allerede hadde så tette bånd ville det være lettere å videreutvikle dette i stedet for å starte fra grunnen av. Storbritannia for sin del stod ovenfor en rekke problemer. Krigen hadde kostet landet dyrt, og selv om de hjalp Norge på en rekke felter var britene selv avhengig av amerikansk økonomisk

³² Skogrand, 2004, s. 157

³³ Slagstad, 1998, s. 259

³⁴ Breidlid, Oppegaard & Torblå, 1990, s. 67-68

hjelp.³⁵ Storbritannia var ikke i noen posisjon til å sikre Norge eller Europa for øvrig mot østlige interesser. Sovjetisk styrke var få år etter krigen overlegen de vesteuropeiske landenes forsvarsevne. Europa selv kunne ikke garantere egen sikkerhet, og derfor var det nødvendig at USA ble med i en slik allianse.³⁶ Om amerikanerne selv ønsket dette var derimot ikke gitt. Før krigen hadde USA ført en streng isolasjonistisk utenrikspolitikk, og det å binde egen sikkerhetspolitikk til Europa virket ikke umiddelbart gunstig for amerikanerne.

2.4 Skandinavisk Samarbeid

Som vist tidligere var det nå bred enighet om at Norge trengte militære allierte skulle landet komme i krig. Danmark og spesielt Norge hadde på grunn av krigsårene utviklet nære forbindelser til Storbritannia, og var allerede vestlig orientert. Like fullt, så lenge brobyggingspolitikken fungerte, var Norge tilbakeholden med å binde seg til diplomatiske avtaler med vestmaktene. Eksempelvis vurderte regjeringen å takke nei til Marshallplanen fordi det ikke var forenelig med regjeringens ønskede planøkonomi, men mest for å unngå eventuell Sovjetisk misnøye. Det var ikke før det nøytrale Sverige ble med i bistandsordningen at Norge også takket ja.³⁷

Sverige valgte også å praktisere brobyggingspolitikk. En av utfordringene med et skandinavisk militært samarbeid var av grunnleggende ideologisk art. Norge og Danmark hadde lært fra krigen at deres geografiske plassering gjorde det vanskelig å stå utenfor skulle en ny europeisk krig bryte ut. Sverige på sin side hadde erfart at den strenge nøytralitetspolitikken hadde fått dem trygt gjennom krigen, og holdt dermed fast ved denne linjen. Fra svensk side ble dette dermed en forutsetning for et mulig militært samarbeid, noe som vanskeliggjorde prosjektet.

Spesielt forsvarsminister Jens Christian Hauge og utenriksminister Halvard Lange kjempet for et britisk samarbeid. Einar Gerhardsen foretrakk selv mer en skandinavisk løsning. Sverige hadde bygd opp et sterkt militærvesen gjennom krigen. Nå var de en av de sterkeste forsvarsmaktene i Europa, noe Norge og Danmark kunne nyte godt av. Videre ville det være mye lettere for nabolandene å yte støtte til hverandre på kort varsel enn å måtte vente på hjelp fra Storbritannia eller land enda lengere unna.³⁸

³⁵ Crockatt, 1995, s. 81

³⁶ Crockatt, 1995, s. 72-73

³⁷ Slagstad, 1998, s. 261-262

³⁸ Skogrand, 2004, s. 161

Enda en utfordring for en slik allianse var landenes tidligere forbindelser. Det var fortsatt mange i Norge som ikke stolte på Sverige, etter at de ikke hadde gått med på norsk og dansk side da det tyske angrepet kom. At den svenske jernbanen hadde latt Tyskland transportere tropper som følge av deres «ettergivenhetspolitikk» var også en grunn til manglende tillit.³⁹ Videre kunne det virke som om svenskene oppførte seg med en viss arroganse. Sverige så seg selv som fremst blant likemenn, og som en naturlig leder av et skandinavisk samarbeid. For en del nordmenn ville det være utfordrende å akseptere svensk lederskap da dette kunne minne om unionstiden.

2.5 Atlanterhavet som knutepunkt

I 1948 skulle forhandlingene for alvor skyte fart på grunn av to ulike hendelser. I februar grep kommunistene makten i Tsjekkoslovakia, og dette øker spenningsforholdet mellom øst og vest betraktelig. Omtrent samtidig ble det klart at Sovjet søkte en militærpakt med Finland, noe landet ikke var i en posisjon til å avslå. Det ble fanget opp antydninger om at dette også lå i kortene for Norge. Skulle dette avverges ville vi trenge allierte snarest.⁴⁰

Skulle en vesteuropeisk allianse evne å stå opp mot det kommunistiske Øst-Europa med Sovjet i sentrum, var det avgjørende å binde USA til vesteuropeisk sikkerhetspolitikk. Som nevnt ønsket Hauge og Lange et vestlig samarbeid, og allerede før hendelsene i 1948 hadde Hauge spurt britiske og amerikanske diplomater hvilken hjelp Norge kunne forvente om det skulle bli krig. Svarene hadde på samme tid vært både oppmuntrende og vage fra begge hold. Disse henvendelsene kombinert med det potensielle presset fra Sovjet som Norge stod ovenfor, ble et påskudd for britene til å trekke USA inn i forpliktende bindinger ovenfor Europeisk sikkerhet. Norges henvendelser ble dermed en av de igangsettende faktorene for forhandlingene som senere førte til NATOs grunnleggelse.⁴¹

Gerhardsen holdt like fullt dialogen med Sverige gående helt fram til 1949 da det en gang for alle ble klart at partenes interesser ikke var kompatible. Valget falt derfor til slutt på et vestlig samarbeid. Ifølge Lange var Gerhardsen i utgangspunktet «(..) i sitt hjerte imot NATO og heller tilhenger av en lignende stilling som Sverige, mens hans forstand sier at det er umulig i øyeblikket å fremme en slik politikk».⁴² Sveriges statsminister Tage Elander på sin side beskrev fortvilet norske aktørers fremtreden slik: «Det ansvar som Lange och Hauge drar

³⁹ Sejersted, *Sosialdemokratiets Tidsalder – Norge og Sverige i det 20. Århundre*, 2005, s. 207

⁴⁰ Skogrand, 2004, s. 158

⁴¹ Skogrand, 2004, s. 159

⁴² Sejersted, 2005, s. 212

över sej borde ännas fruktansvärt, men tycks inte bekymra dem. Däremot verkar det som om Gerhardsen pressades sönder».⁴³ Vestalliansen blir til med Norge og Danmark, og uten Sverige. Dette blir på ingen måte et diplomatisk brudd, Sverige, Norge og vesten for øvrig holder gode diplomatiske forbindelser gjennom den kalde krigen.

⁴³ Sejersted, 2005, s. 212

3.1 Tysklandsbrigaden

En viktig endring i norsk forsvarspolitik kom med etableringen av tysklandsbrigaden. For første gang skulle norske soldater deployeres i utlandet. Dette signaliserer starten på et paradigmeskifte i norsk sikkerhetspolitikk fra den tidligere ordningen med et statisk og nøytralt hjemmeforsvar, til det som med tiden skulle bli et mobilt forsvar delaktig i den globale sikkerhetspolitikken. Før den andre verdenskrig var tanken på norske militære bidrag utenlands utenkelige, men på vegne av FN og NATO har Norge bidratt med ulike styrkebidrag som for eksempel feltsykehuset NORMASH i Koreakrigen, fredsbevarende styrker i Libanon og kampfly som bombet i Libya. Hensikten med dette kapittelet er å undersøke hvilken rolle tysklandsbrigaden spilte for Forsvarets gjenreising og hvilken motstand den møtte.

3.2 Utredning

Et viktig ledd i den sikkerhetspolitiske linjen for etterkrigs Norge ble tysklandsbrigaden. Mot krigens slutt søkte eksilregjeringen britene om leveranser av materiell til etterkrigsforsvaret. Tilbudet som ble gitt var mye mindre enn det som var ønsket, og det fulgte i tillegg med vilkår om bidrag til den britiske okkupasjonsstyrken som skulle stå i Tyskland etter krigen.

Skuffet over tilbudets omfang og skeptisk til å binde seg til et slikt oppdrag begynte myndighetene å se etter alternativer. En mulighet var anskaffelser fra svensk våpenindustri, men det ble med tanken.⁴⁴ Det nyopprettede Luftforsvaret var på sin side interessert i den relativt nye jetmotor-teknologien, men hverken svenske eller britiske produsenter sto klare til å selge.⁴⁵ Videre hadde også Norge som følge av handelsflåtens virke under krigen store mengder britiske pund til gode. Svenske kroner var til sammenligning en hard valuta, som vil si at den var stabil eller stigende mens andre europeiske valutaer var flytende. Dette betyr at den også var etterspurt og dermed også vanskeligere å skaffe. På grunn av valutasituasjonen var derfor norsk handlefrihet noe begrenset og London-regjeringen stilte seg positiv til det britiske tilbudet, noe som medførte en aksept om å stille et styrkebidrag til okkupasjonen av Tyskland.⁴⁶

⁴⁴ Skogrand, 2014, s. 158

⁴⁵ Duvsete, *Luftforsvarets Historie Bind 3: Kalde Krigere og Barmhjertige Samaritaner 1945-1990*, 2004, s. 41

⁴⁶ Skogrand, 2014, s. 158

Regjeringen poengterte derimot tydelig at et slikt bidrag var noe som måtte avgjøres av regjering og Storting hjemme i et fritt Norge, og ikke mens de var i eksil. Britene på sin side håpet på en divisjon, som ville si omtrentlig 12.000 mannskaper, men norske myndigheter passet nøye på å ikke forplikte seg med tanke på bidragets eventuelle omfang.⁴⁷

Da Hauge tiltrådte som forsvarsminister i november 1945 gikk han inn for å oppfylle London-regjeringens løfte om et styrkebidrag. På politisk side var det jevnt over enighet om at forpliktelsene Londonregjeringen hadde påtatt seg måtte oppfylles, men som tidligere nevnt var meningene både på politisk og militær side delte.

Tysklandsoffiserene hadde lite til overs for en slik avtale som var inngått i deres fravær. Ettersom deres ønske var å gå tilbake til forsvarsordningen av 1933 ville et styrkebidrag til utlandet hemme norsk forsvarsevne med en brigade mindre på norsk jord. Videre ønsket de en kort og intens rekruttskole for å snarest mulig kunne mobilisere, noe som ville bli umulig med en Tysklandsbrigade. Nordmennene skulle tjenestegjøre sammen med briter og dansker, hvor begge praktiserte tolv eller flere måneders tjenestetid. Skulle de norske soldatene beherske sine oppgaver var det nødvendig at de tjenestegjorde like lenge som sine allierte. For Hauge som ønsket lengre tjenestetid for å skape et kvalitativt forsvar var dette nyttig. Kombinert med langt bedre øvingsfelt i Tyskland og erfarne allierte som øvingspartnere var brigaden et sentralt element i hans plan for Forsvarets gjenreising.⁴⁸

For Ruge og hans meningsfeller ville dette imidlertid bety slutten for deres ønske om gjennomføring av planen fra 1933. Videre var dette også et skudd for baugen for en videreføring av nøytralitetspolitikken. For Tysklandsoffiserene var fortsatt dette linjen Norge burde følge, og dermed også Forsvarets hovedoppgave å sikre. For mange av pasifistene og nøytralistene i politikken virket det å gå fra okkupert land til selv å bli okkupasjonsmakt hyklersk. Selv om krigen hadde vist svakheter ved Arbeiderpartiets sikkerhetspolitikk i mellomkrigstiden, fantes fortsatt slike holdninger i arbeiderbevegelsen. Innad i partiet var disse meningene sterkest blant den eldre garde av politikere. Selv om de ikke nødvendigvis var entusiastiske til den sovjetiske versjonen av sosialisme var de også skeptisk til det de anså som angloamerikansk imperialisme og dens liberalistiske markedsøkonomi. På grunn av dette spilte derfor eksilregjeringens forpliktelse en viktig rolle for at brigaden i det heletatt ble opprettet, da et løftebrudd ville påvirket norsk diplomati negativt.

Da forsvarsdepartementet begynte sine utredninger om styrkebidragets rammer ble det raskt klart at en divisjon på 12.000 mann ville bli alt for kostbart og omfattende. Forslaget ble

⁴⁷ Njølstad, 2008, s. 306

⁴⁸ Skogrand, 2004, s. 162

i stedet å sende en brigade, omtrent 4000 soldater. I Tysklandsbrigadens tilfelle ble dette økt til 4400 mannskaper.⁴⁹ Dette var i knappestet laget for britene, da deres norm for en selvstendig brigade var på 5600-6000 soldater. Norge og Storbritannia kom imidlertid til enighet om at en norsk brigade underlagt «British Army of the Rhine» skulle bistå okkupasjonen av Tyskland i to år, med mulighet for forlengelse. Dette betød at brigaden ville operere under norsk administrasjon og jurisdiksjon, men være operativt underlagt britisk kommando.⁵⁰

Et annet viktig ledd i denne avtalen var at brigaden skulle kunne hjemkalles om norsk sikkerhet krevde det. Dette ville i realiteten være vanskeligere sagt enn gjort. Brigaden skulle deployeres i Harz, sør i den britiske okkupasjonssektoren.⁵¹ En ting var å tilbakekalle alle mannskaper med materiell under fredstid, under en eventuell krig på norsk jord ville dette ta alt for lang tid, en realitet brigadens motstandere var fullstendig klar over.

3.3 Oppsetting

Brigaden ble til slutt opprettet, og den første kontingenten kom til Tyskland i januar 1947. Etter ett års tid i Tyskland fantes det fortsatt tvil om de burde tilbakekalles eller ikke. Selv om Ruge og flere av hans generasjon offiserer nå var pensjonert, var det fortsatt skepsis til oppdraget både blant militære og politikere hjemme i Norge. Flere i Luftforsvarets og marinens rekker følte seg nedprioritert i budsjettene. I tillegg kom det tidligere nevnte sikkerhetsaspektet med å ha en hel brigade stasjonert utenlands.

Som nevnt så man også problemet med at brigaden befant seg langt sør i den britiske sonen. For at det skulle være mulig å hente styrkene hjem ved behov var det ønskelig å få avdelingen nærmere Norge. Løsningen ble til slutt å flytte brigaden fra Harz til Schleswig-Holstein, noe som tjente to hensikter. For det første ville da brigaden befinne seg mye nærmere Norge, og ikke minst, aktuelle havner for hjemtransport. For det andre lå okkupasjonssonen ved grensen til Danmark, noe som innebar en diplomatisk verdi. Som tidligere anført var en av erfaringene fra krigen at Norge trengte allierte, noe som ble et sentralt tema de første etterkrigsårene.⁵²

⁴⁹ Njølstad, 2008, s. 307

⁵⁰ Breidlid, Oppegaard & Torblå, 1990, s. 142

⁵¹ Skogrand, 2004, s. 162

⁵² Skogrand, 2004, s. 162

Å flytte brigaden nærmere Danmark ville tjene det sikkerhetspolitiske forholdet mellom Norge og Danmark. På denne tiden går fortsatt diskusjonene om skandinavisk eller vestlig allianseløsning, og Danmark var en mulig kandidat til begge alternativene. En konsekvens av dette var dermed også hvor sterkt danske behov skulle tas hensyn til. Brigadens verdi for Danmark var dens stridsevne som mulig støtte til et eventuelt dansk forsvar. Dette vanskeliggjorde planen om å trekke styrken hjem til Norge ved behov. Det var sannsynlig at om Norge var innblandet i en krig med for eksempel Sovjet, var også England og Danmark involvert, og Tyskland ville da igjen kunne bli en slagmark. På grunn av dette ble planen i praksis at brigaden skulle kjempe der den stod om det kom stridigheter dit, noe man håpet ville gi det sørlige Norge ekstra tid til å etablere sitt forsvar.⁵³

⁵³ Skogrand, 2004, s. 162

4.1 Forsvarets Forskningsinstitutt

Gjenreisningsprosjektet var som kjent ikke bare gjenreisning, men også fornying og forbedring. Planen var å binde norsk industri og næringsvirksomhet tettere sammen med Forsvaret. Ett av virkemidlene for å få dette til var å etablere et nytt militært forskningsinstitutt, en kombinasjon av både militær og akademisk tradisjon og virke. Et av instituttets hensikter var å binde militære og industrielle formål sammen til nytte for begge parter. Instituttet ble direkte delaktig i for eksempel utviklingen av ekkolodd og radionettverk, noe som har tjent både militære og sivile interesser.⁵⁴ Fra etableringen og frem til i dag har instituttet samarbeidet med et bredt spekter av firmaer og organisasjoner, både med sivile og militære formål. Likevel, siden dette var en nyvinning både militært og akademisk var det noen utfordringer rundt etablering og tidlig aktivitet. I dette kapitlet vil jeg se nærmere på hvilke utfordringer instituttet møtte som en del av Forsvarets modernisering.

4.2 Militær Forskning

Forsvarets moderniseringsprosjekt var ikke avgrenset til bare å gjelde våpenkjøp og organisering. En arena Forsvaret tidligere ikke hadde tatt del i var forskningsmiljøer. En gruppe mennesker som hadde vist seg nyttig for den norske motstandsbevegelsen var professorer og ingeniører. Et godt eksempel på en slik person var Leif Tronstad, professor i kjemi ved Norges Tekniske Høgskole (NTH). Bekymret av tyskernes bruk av tungtvann fra Rjukan til tysk kjernefysisk forskning rømte han til England. Der fikk han i oppgave å organisere sabotasjeaksjonene mot anlegget på Rjukan som siden har blitt viden kjent.⁵⁵ Like viktig, dog mindre kjent, er at han var pådriver for initiativet bak Forsvarets Overkommandos Tekniske Utvalg (FOTU). Med Tronstad som leder opprettes FOTU i London 1942, og gruppen besettes av nevnte professorer og ingeniører fra Norge.⁵⁶

Disse tar del i den britiske militære forskningen og utvikler en viktig kompetanse for fremtidens forsvar. Målet var å skape en sterkere militærteknisk ekspertise for det norske Forsvaret, og de deltok i det britiske militære forskningsmiljøet under krigen. Tronstad falt i Norge kort tid før krigens slutt, men premissene var allerede satt. Håpet var at dette

⁵⁴ Slagstad, 1998, s. 252

⁵⁵ Njølstad, 2008, s. 191

⁵⁶ Slagstad, 1998, s. 253

forskningsmiljøet skulle kunne bli en grunnmur for et teknologisk sterkt Forsvar så vel som sivil industri etter krigen.⁵⁷ En pådriver for dette var Helmer Dahl. Hans ønske var at det skulle opprettes et forsvarsteknisk institutt innad i det Norske Forsvarets struktur. Dette skulle bestå av både ingeniører, teknikere og forskere så vel som militære eksperter. Forsvarets overkommando gikk med på dette i 1944, og etter frigjøringen kom arbeidet med å instituttets etablering raskt i gang. Forsvarets Forskningsinstitutt (FFI) som det skulle hete ble inkludert i statsbudsjettet 1945-1946 og Hauge lyste ut stillingene som forskningssjefer desember 1945. Selv om instituttet enda ikke var opprettet tjente dette til å legitimere prosjektet fra første stund.

Ved krigens slutt stilte personell fra FOTU miljøet seg til disposisjon for det norske gjenoppbyggingsprosjektet. Dette var en av hovedgruppene som ble rekruttert til FFI, og ble slik en videreføring av FOTU i Norge. De kom med erfaring og kompetanse, og spilte en viktig rolle for Hauge i hans moderniseringsprosjekt. De underbygget Hauges synspunkter og argumenter, spesielt behovet for et mer moderne forsvar både rent materielt, organisatorisk og teknologisk utviklingsmessig. I tillegg til de organisatoriske og mannskapsmessige utfordringene det norske forsvar sto ovenfor ved den tyske invasjonen, ble det også tydelig hvor utdatert det norske Forsvarets materiell og systemer var i 1940.⁵⁸ Utover nødvendige anskaffelser for å få et forsvar på høyde med de teknologiske nyvinningene ville det også være gunstig å ta aktivt del i forskning og utvikling. FFI skulle hjelpe til å løse dette problemet, både i samarbeid med en rekke firma og organisasjoner i Norge, så vel som gjennom dets bindinger vestover.

4.3 Instituttets Utfordringer

Noe som var vel så verdifullt for forsvarsministeren var forskningsmiljøets forbindelser med britene. Som tidligere vist var dette viktige kontakter for Hauges videre utvikling av Forsvaret. Dette samarbeidet forsterkes av Norges inntreden i NATO. Norge blir en del av det fremvoksende vestlige militærindustrielle komplekset, og viser atter en arena hvor Norge integreres i det vestlige felleskapet.

FFIs nytteverdi var mangfoldig, men det var fortsatt flere sider ved instituttet som fikk negativ oppmerksomhet. Finn Ørstavik forklarer FFIs posisjon i den militære strukturen som

⁵⁷ Slagstad, 1998, s. 253

⁵⁸ Gjeseth, 2016, s. 14

at instituttet befant seg utenfor Forsvarets kommandostruktur, men innenfor dets budsjetter.⁵⁹ FFI var noe helt nytt både for de militære og for forskningsmiljøene i Norge. Hensikten var at instituttet skulle befinne seg i sentrum av disse områdene. Å stå utenfor den øvrige militære organisasjonen mente de ville gi mer spillerom for FFIs forskning, samtidig med at FFI ville slippe å konkurrere om akademias allerede begrensede ressurser.

Dette var problematisk for mange i Forsvaret. Som alltid er budsjetteringer og bevilgninger en arena for uenigheter, og FFIs særstilling i strukturen vekket reaksjoner. Som nevnt i første kapittel var det gitt betydelige midler til Forsvarets gjenreisning, men hvordan midlene skulle fordeles foregikk ad hoc. Da FFI ønsket å utforske mulighetene for atomenergi i Norge var selvfølgelig penger et tema. Det ville bli kostbart å bygge en prøverektor og Hauge finansierte dette ved å overføre ti millioner kroner fra hærens budsjett til FFIs, uten å konsultere den militære ledelsen.⁶⁰

Dette var problematisk for både Forsvaret og det sivile forskningsmiljøet. Bevilgninger som dette gjorde at FFI hadde mer ressurser enn det sivile akademiske miljøet, og ulikt de norske universiteter og forskningsprogrammer hadde de ikke de samme kravene om undervisning. I starten var det akademiske miljøet redd for å måtte konkurrere om bevilgninger med FFI. Etter hvert ble problemet at instituttet fikk bevilgninger akademia bare kunne drømme om.

4.4 Norge i Atomalderen

I sin treårsplan for Forsvarets gjenreisning trakk Hauge fram tre områder han anså som sentrale for den videre teknologiske utviklingen av etterkrigstidens Norge. Dette var elektronikk, raketteknologi og atomenergi. Som nevnt var det interesse for å utforske kjernefysikk i Norge. Av bevilgningen på ti millioner kroner var fem av de ti påtenkt FFIs rakettpogram, den andre halvparten en kjernefysisk prøverektor. Hensikten var først og fremst å utforske urans potensiale som energikilde både til militære og sivile formål. FFIs fysikkavdeling på Kjeller blir til Institutt for atomenergi (IFA) og får ansvaret for utviklingen av prosjektet.⁶¹

Selv om IFA hadde få problemer med pengebevilgninger var det andre ressurser som manglet. Norsk Hydros anlegg på Rjukan ga god tilgang på tungtvann, men det var verre med uran. En potensiell kilde skulle være Evje i Aust-Agder. Da dette ikke gikk som ønsket,

⁵⁹ Slagstad, 1998, s. 258

⁶⁰ Slagstad, 1998, s. 258

⁶¹ Slagstad, 1998, s. 256

henvendte man seg til Sverige. Dette ble det heller ikke noe av med Norges inntreden i NATO. I tillegg stanset USAs monopolpolitikk på atomforskning også britisk hjelp. Frankrike ble et alternativ da de førte sin egen uavhengige atomforskning, men dette ville også vekke negative reaksjoner fra USA. Før en slik avtale ble inngått kom imidlertid Nederland med et samarbeidstilbud. Dette kom raskt på plass da Nederland hadde uranet som skulle til for å lage reaktoren.⁶²

Reaktoren sto ferdig på Kjeller i 1951, og var den første sivile atomreaktor i verden. Prestisjemessig var dette en suksess, da lille Norge evnet å gjennomføre et så komplisert prosjekt som kun de største industrinasjoner var ansett å ha midler og kompetanse til. På denne tiden førte USA et strengt monopol på sin kjernefysiske ekspertise, og som en ny og fremtredende aktør i feltet ble norsk kompetanse etterspurt. Når USA lettet monopolet sitt ble Norge raskt utkonkurrert og suksessen i utenlandet ble kortvarig.⁶³

Formålet med reaktoren på Kjeller var forskning, men om denne teknologien skulle tas i bruk var noe som måtte tas stilling til. Fra militært hold ble saken behandlet som alle andre saker, og de stilte seg positive til bruk av både kjernefysisk energi så vel som våpen. Luftforsvarets ledelse som på denne tiden ville bli ansvarlig for anvendelsen av atombomber via bombefly, var positive.⁶⁴ Hauge og FFIs ledelse mente utviklingen og besittelsen av norske atomvåpen var helt nødvendig, skulle FN-forhandlingene angående internasjonalt atomenergikontroll kollapse, slik det så ut til å gjøre. Med NATO ville dette derimot bli unødvendig nå som vi kom under den amerikanske atomparaplyen.

⁶² Njølstad, 2008, s. 460

⁶³ Njølstad, 2008, s. 458

⁶⁴ Espenes & Naastad, *Luftforsvaret – et flerbruksverktøy for den kalde krigen?* 1999, s. 9

Avslutning: Fredens Konsekvenser

Den første fireårsperioden etter krigen innebar store omveltninger. Dette er en periode som brøyt med fortidens tankegods og definerer fremtiden. Meningene om hvilken retning Norge skulle velge var delte, noe som særlig ble personifisert Hauge og Ruge. Som vist vinner Hauge fram da det er de politiske myndigheter som er beslutningstakere. Ruge og tysklandsoffiserene forsvant tapende ut av prosessen. Hauge fortsetter å spille en hovedrolle i norsk sikkerhetspolitikk også etter sin tid som forsvarsminister, og det er derfor naturlig at han er en rød tråd gjennom oppgavens kapitler. I de diskusjoner og uenigheter som gjør seg gjeldende er det ofte hans side vinner frem.⁶⁵ Hensikten har ikke vært å skrive en oppgave om Hauges virke, men å vise at han er en av de fremste arkitektene bak det norske Forsvaret som ble til etter krigen.

Inntredenen i NATO var et vendepunkt i norsk sikkerhets- og utenrikspolitikk. Norge velger for første gang aktivt side i europeisk og global politikk. Norge, Danmark og Beneluxlandene hadde erfart under den andre verdenskrig at nøytraliteten ikke fungerte som ønsket. Samarbeid og bistand i krig blir vanskelig uten forpliktene avtaler og planer utformet i fredstid. Løsningen blir militære allianser hvor landene skal garantere hverandres og ikke bare sin egen sikkerhet. Den nøytrale linjen var død.

Danmarks inntreden i NATO var viktig for Norge. I stedet for at det er Norge som vender Skandinavia ryggen er det Sverige som velger å stå utenfor. Danmarks geografi gjør at landet deler både Norges atlanterhavsorientering, men også Sveriges orientering mot Østersjøen og kontinentet. Da både Norge og kontinentet velger side blir valget lettere for Danmark. Med NATO endres for alvor Norges diplomatiske posisjon, og vi velger side i den internasjonale stormaktspolitikken. Også Norge takket ja til Marshallhjelpen og skaper tettere forbindelser til USA. Selv om vi velger å stå utenfor det Europeiske Økonomiske Felleskap, og senere den Europeiske Union tar vi del i den vestlige økonomien, og inntar en mer aktiv rolle i FN etter slutten på brobyggingspolitikken.

Med tanke på alle motsetningene Norge og Sverige stod ovenfor i forhandlingene ble det likevel gjort et genuint forsøk på å forhandle frem en skandinavisk løsning. Alle parter var klar over at det sikkerhetspolitisk var viktig å ha allierte, og svenskene visste godt at om de ikke fikk med seg resten av Skandinavia i en egen nøytral allianse ville Norge og Danmark se

⁶⁵ Slagstad, 1998, s. 261

vestover. Til tross for ulike veivalg i sin sikkerhetspolitikk fortsatte Norge og Sverige en god dialog gjennom den kalde krigen. Sverige var klart vestligorientert gjennom hele perioden selv om landet overholdt sin nøytralitetspolitikk.

Et annet markant vendepunkt var tysklandsbrigaden. Fra et militærvesen der hovedoppgaven var å sikre norsk nøytralitet utviklet det seg i økende grad til å bli et politisk redskap. Med militære allianser følger også forpliktelser, men det er staten selv som disponerer Forsvaret. Tysklandsbrigaden fulgte med som en klausul fra britene i forbindelse med våpenkjøp, men selv om det var en betingelse som ble innfridd av Norge, tjente det fortsatt til å skape godvilje og nærmere samarbeid mellom nasjonene. Dette vil alltid være en utenrikspolitisk faktor som teller med i overveielser av en slik forespørsel sammen med risiko og andre hensyn. Dette var et viktig ledd i Hauges og forsvarsdepartementets planlegging og oppsetting av brigaden.

Forsvaret fortsetter å sende militære bidrag utenlands i denne perioden, noe som viser betydningen dette okkupasjonsbidraget fikk. Selv om oppdragenes karakter, hensikt og ikke minst omfang varierer, er det faktum at nordmenn nå deltar på internasjonalt nivå enten direkte på oppdrag av den norske stat, NATO og FN. Forsvaret er i dag del av en større overnasjonal militær organisasjon, og dermed også en faktor i andre medlemslands sikkerhetspolitikk.

Uenighetene om etterkrigsforsvaret var mange. Selv om Hauges plan vant fram, møtte den motstand fra første øyeblikk. Ruge og Tysklands-offiserene om Forsvarets ideologiske grunnlag, og nøytralistene og skandinavistene om deltagelse NATO er noen eksempler. Sammenhengen mellom temaene i de ulike kapitlene er klare. NATO, tysklandsbrigaden og FFI var ledd innen forsvarsdepartementets og Hauges plan for modernisering. Alle tre kommer med bindinger vestover, i hovedsak mot Storbritannia. Alle tre signaliserer endringer i det sikkerhetspolitiske og utenrikspolitiske tankegodset, på bekostning av gamle ordninger fra før krigen. De bygger på moderniseringsideologien som Hauge og hans meningsfeller la til grunn. Skulle Norge og Forsvaret henge med i utviklingen var de nødt til å holde seg relevante. Dette var en ressurskrevende prosess som kombinert med et dårlig militært utgangspunkt og usikre fremtidsprospekter skapte grunnlag for diskusjon og uenighet.

Vi kan vanskelig si om de valgene som ble gjort på veien opp til vår tid var riktige og om utkommet var det best mulige. Vi kom oss gjennom den kalde krigen, og NATO består den dag i dag selv om Sovjet til slutt kollapset. I Espenes og Naastads artikkel om Luftforsvarets rolle i den kalde krigen spurte de en pensjonert general hvor vidt Luftforsvarets utvikling kom av hensyn til den østlige trusselen eller hadde innenrikspolitiske forklaringer.

Generalen foreslo imidlertid en tredje forklaring som i tillegg til de to førnevnte alternativene kunne svare på spørsmålet: tilfeldigheter.

Jeg mener ikke at vi er der vi er i dag av rene tilfeldigheter, men de vil alltid være en faktor. Som vist var det gjennomtenkte planer som lå til grunn for Forsvarets modernisering. Norge eksisterer ikke i et vakuum, og som vist med prøvereaktoren på kjeller kan det lønne seg å gripe mulighetene når de kommer. Som bevilgningene til FFI viser var Hauge fleksibel, noe som nok var en nyttig egenskap for en som er ansvarlig for å skape et nytt og moderne forsvar. Vi fikk gjennomført «en første reising av Norges forsvar», og som et ledd i en internasjonal forsvarsallianse fikk vi til en viss grad fylt hullet i den kollektive trygghetsfølelsen som Sigurd Kvaløy beskrev.

Litteraturliste:

- Arheim, Hafsten, Olsen & Thuve (1994) *Fra Spitfire til F-16: Luftforsvaret 50 år 1944-1994*. Oslo: Sem & Stenersen
- Bjerga, K. (2002) *Enhet som Våpen - Øverstkommanderende i Nord-Norge 1948-2002*. Bergen: Eide Forlag
- Breidlid, Oppegaard & Torblå (1990) *Hæren etter annen verdenskrig 1945-1990*. Oslo: Fabritius Forlag
- Crockatt, R. (1995) *The Fifty Years War: The United Nations and the Soviet Union in World Politics, 1941-1991*. Abingdon: Routledge
- Duvsete, S. (2004). *Luftforsvarets Historie Bind 3: Kalde Krigere og Barmhjertige Samaritaner 1945-1990*. Oslo: Aschehoug
- Espenes & Naastad (1999) *Luftforsvaret – et flerbruksverktøy for den kalde krigen?* Luftkrigsskolens skriftserie volum nr. 1. Hentet fra <https://forsvaret.no/hogskolene/ForsvaretDocuments/Skriftserien%20vol%201.pdf>
- Gjeseth, G. (2016) *Forsvarskommissjonen av 1946: Planlegging av Norsk Etterkrigsforsvar på 1940-tallet*. Oslo Files, 2. Hentet fra https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/2415529/OF_2_2016_netttet.pdf?sequence=1
- Kritiansen, T. (2014, 28. september) Otto Ruge. Hentet fra https://nbl.snl.no/Otto_Ruge
- Lindeland, T. (1999) *Forsvarets Øverste Ledelse 1945-1961*. Oslo: Institutt for Forsvarsstudier
- Lange, E. (2005) *Aschehougs Norges Historie Bind 2: Samling Om Felles Mål, 1935-1970*. Oslo: Aschehoug
- Lowe, K. (2013) *Råskapens Europa: Kontinentet i kjølvannet av andre verdenskrig*, Lysaker: Dinamo Forlag
- Njølstad, O. (2008) *Jens Chr. Hauge – Fult og Helt*. Oslo: Aschehoug
- Rolstad, L. (1983) *Tysklandsbrigaden*. Oslo: Aschehoug
- Sejersted, F. (2005) *Sosialdemokratiets Tidsalder – Norge og Sverige i det 20. Århundre*. Oslo: Pax Forlag
- Slagstad, R. (1998). *De Nasjonale Strategier*. Oslo: Pax Forlag
- Skogrand, K. (2004) *Norsk Forsvarshistorie Bind 4: Alliert i Krig og Fred 1940-1970*. Bergen: Eide Forlag
- Stortingsforhandlinger 1945, 7a, s. 24

- Stortingsforhandlinger 1948 vol. 92, nr 5, s. 234-235
- Stortingsforhandlinger 1948 vol. 92, nr 7b, s. 1551

